

AZERBAYCAN ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE DİRİLİ KURBANİ

Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Azerbaycan, Hazar Denizi'nin batısında yaşayan Oğuz Türkleri'nin meskun olduğu Anadolu, Rumeli, gibi bir coğrafi terim, bir yer adıdır. Bunun yanında Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra hız kazanan batıya yönelişin de başlıca kapısıdır. Bin yıllık yakın tarihimizde Azerbaycan ile Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler arasında uzun asırlar devam eden siyasi birlikler de kurulmuştur. Gerek bu siyasi birliğin mevcut olduğu gerekse araya bir takım engellerin veya sınırların girdiği dönemlerde kültürel etkileşme yahut daha doğru bir ifadeyle kültürel beraberlik yakın zamana kadar kopmadan devam etmiştir. Osmanlı Devletinin zayıflaması sonunda Rus ve İran nüfuzunun artması, araya siyasi engellerin girmesi yavaş yavaş Anadolu ile Azerbaycan arasındaki kültür köprülerinin yıkılmasına sebep olmuştur. Bütün engellemelere rağmen, Rusya'da Bolşevik devrimine, İran'da 1930'larda artan baskı politikalarına kaddaki Anadolu ile Azerbaycan arasındaki kültür diyalogu-mahallî şartlar içerisinde de olsa- devam ettirilebilmiştir. Ancak bu tarihlerden sonra Azerbaycan ile Anadolu arasına kalın bir perde çekilmiştir. Özellikle sınır güvenliği ile ilgili meselelerin aşılmadığı zamanlarda

kaçak geliş gidişler ile Rusya'nın XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarındaki Doğu Anadolu işgalleri sırasında gerçekleşen halk arasındaki kaynaşma, iki sahada arasındaki kültürel farklılaşmayı önleyen sebepler arasında sayılabilir. Bilhassa köy köy kasaba kasaba dolaşarak toylara, düğünlere giden âşıkların bunda büyük paylarının olduğunu gözden uzak tutmamak lazımdır. Öteden beri sanatlarını Erzurum, Kars, Bayburt gibi doğu Anadolu'nun büyük kültür merkezlerinde yürüten âşıklarla, Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde yaşayan âşıkların karşılaştıkları, atışmalar yaptıkları, birbirlerine usta veya çirak oldukları âşık edebiyatı tarihini araştıranlarca bilinen hususlardır.

Kültürdeki farklılaşmanın dildeki farklılaşmadan daha derin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple bugünkü Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki hemen görülebilen yakınlık, benzerlik-belki de "aynılık" kültür konularında da tabii olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki âşıklık geleneği gibi dış tesirlere daha kapalı olan bir alanda müştereklik oranının artması kaçınılmazdır.

Bilindiği üzere Türkiye'de âşık edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar, Cumhu-

riyet döneminde yoğunlaşmıştır. Gerek devrin anlayışı gerekse iletişim kopuklukları sebebiyle bu çalışmalarda Cumhuriyet sınırlarının dışıyla fazla ilgilenilmemiştir. Bu husus zamanla bir müşterek kabul halini almış ve âşık edebiyatı araştırmaları ister istemez Anadolu ile sınırlı kalmıştır. Bu alanda istisna sayılabilecek bazı araştırmalar hariç bu anlayış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar sürdürülmüştür. Durum Türkiye'de böyle iken Kuzey ve Güney Azerbaycan'da farklı bir seyir izlememiştir. Uzun süre Türkçe konuşmanın bile yasağı olduğu Güney Azerbaycan bir yana, Sovyetler Birliği içinde bir devlet olarak şekillenen Kuzey Azerbaycan'da siyasi otorite Anadolu ile Azerbaycan Türklerinin iki ayrı millet oldukları tezini işleyerek, bilerek bütün bağları koparma yoluna gitmiştir. Böyle olunca Kuzey Azerbaycan'da yapılan çalışmalar da yine bu devletin sınırlarını gözetir olmuştur. Oysa, kültür sınırlarının çeşitli savaşlarla kazanılan toprakların üzerine çizilen siyasi sınırlara bağlı olmadığı reddedilemez bir gerçektir. Bu sebeple hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de siyasi sınırlara göre yapılan ilmi araştırmaların yeniden gözden geçirilmesi özellikle bugün bir zaruret halini almıştır. İkili karşılaştırmalar veya toplu değerlendirmelerle Türkçenin konuşulduğu bütün alanlardaki âşık edebiyatı mahsulleri yeniden gözden geçirilmeli ve yeniden bir âşık edebiyatı tarihi yazılmalıdır. Öncelikle, Azerbaycan ile Türkiye saharlarındaki âşık edebiyatı temsilcileri bu dikkat noktasından hareketle incelenmelidir. Azerbaycan'a gidip buradaki âşıklarla atışmalar yapan veya Erzu-

rum'a, Kars'a gelip sanatını buralarda icra eden âşıkların aynı geleneğin temsilcileri oldukları gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu noktadaki müşterekliği gösteren daha onlarca delil bulunmakla birlikte, bu husustaki görüşlerin sistemli incelemelerle ortaya konulması çalışmalara ilmi bir hüviyet kazandıracaktır.

Bilindiği üzere eski Türk dinine ve kültürüne bağlı ozanlık geleneğinin ortadan kalkmasından sonra âşıklık geleneği güçlü temsilcilerini XVI. yüzyılda vermiştir. Anadolu sahası için verilen bu hükmün Azerbaycan sahası için de geçerli olduğunu bu sahada yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Azerbaycan sahasında bu yüzyılda yetişen en güçlü âşığın ise Kurbanî olduğu yine aynı kaynaklarda belirtilmektedir.

Elimizde, 1990 yılında Bakü'da yayınlanan Gezenfer Kazımov'un "Gurbanî" adlı eseri bulunmaktadır. Kurbanî hakkında yapılan çalışmaların en sonuncularından biri olan bu eser, Kurbanî hakkında olduğu kadar bu yüzyılın diğer âşıkları ve geleneğin bu yüzyıldaki durumu hakkında detaylı bilgi vermesiyle daha bir önem kazanmaktadır. Tek başına bu çalışmanın değerlendirilmesine bile, Azerbaycan sahası ile Anadolu sahasında bu yüzyılda meydana getirilen eserlerin ne kadar birbirlerine "yakın" olduklarını göstermeye yetecektir.

Bu yüzyılda Azerbaycan sahasında yetişen Hamidî, Halilî Kışverî, Şahî gibi tasavvufî ağırlıklı şiirler yazar âşıklarla Dede Yadigar, Âşık Haydar, Lele, Şirvanlı Dostu, Miskin Abdal, Baba, Gülşad gibi âşıkların hayatları ve eserleri

hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu aşıklardan günümüze çok az bilgi ve şiir ulaşırken gerek sözlü gelenekte gerekse daha sonraki yüzyıllarda tertip edilen cönklerde Kurbanî hakkında bir hayli malzeme bulunduğu Kazımov'un eserinde ifade edilmektedir.

Eserden Kurbanî ile ilgili araştırmaların 1920'lerde başladığını ve en sağlam bilgilerin 1983 yılında Ehliman Ahundov ve arkadaşları tarafından hazırlanan ve 1985 yılında Saim Sakaoglu, Ali Berat Alptekin ve Esmâ Şimşek tarafından Türkiye türkçesine kazandırılan "Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri" adlı kitapta toplandığını öğreniyoruz. Bu çalışmanın üzerine gerek sözlü gelenekten gerekse yazılı kaynaklardan topladığı bilgi ve şiirleri ilave ederek eserini hazırladığını ifade eden Kazımov, Kurbanî'yi yaşadığı yüzyıl ve kültür çevresi ile yeniden değerlendirmektedir. Yazar eserinin hemen başında Kurbanî hakkında şu hükmü vermektedir: "Fuzulî klasik şerin bayrağını uca göyle-re galdırdı. Hetaf büyük egide yolunda gılinc ile sözü meheratle birleştirdi. Gurbanî el senetini halga daha yakın yeni ve büyük bir ahara yöneltti." Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere yazar, Kurbanî'yi Azerbaycan'da aşıklık geleneğinin bir anlamda kurucusu gibi görmektedir ki bizim XVI. yüzyıl Anadolu sahası âşıkları için yapageldiğimiz değerlendirmelere paralellik göstermektedir.

Kurbanî'nin nereli olduğu, ne zaman yaşadığı, Şah İsmail ile görüşüp görüşmediği gibi sorular kitapta uzun uzadıya tartışılmakta ve bir sonuca bağlanmaktadır. Buna göre, Kurbanî'nin, XV. yüz-

yılın son çeyreğinde Aras nehrinin kuzeyinde kalan Karadağ mahalî ile Tebriz'e bağlı Dirî'de doğduğu ve 70 yaşlarında iken öldüğü, mezarının Aras nehrinin kuzeyinde Cebraîl şehri civarında olduğu Kazımov tarafından belirtilmektedir. Kurbanî'nin ölümünden önce Osmanlı ülkesine geldiği, Şah İsmail'in çok yakınında bulunduğu şiirlerinden hareketle belirtilmektedir. Kitapta, Şah İsmail, oğlu ve torunları ile "Osmanlı Sultanları" arasındaki mücadeleye bir hayli yer verilmekte, bu dönemde Anadolu'da çıkan karışıklıkların benzerlerinin Azerbaycan'da da bulunduğu dile getirilmekte, hatta Kurbanî'nin Şah İsmail'e muhalif tarikatleri tutmasından dolayı Şah'ın huzuruna bir suçlu olarak çıkarılması ihtimalini barındıran meteryaller enine boyuna tartışılarak bu ihtimal reddedilmektedir. Kurbanî'nin Şah İsmail'in yanında ve ondan aldığı feyzle şiirler söylediği fikri dile getirilerek, onun çağdaşı diğer âşıklar gibi unutulup gitmemesinin sebebi bu yakınlıkta aranmaktadır. Buradan da hareketle, Şah İsmail ile Kurbanî'nin hiç görüşmediklerini ifade eden araştırmacıların fikirleri tartışılarak reddedilmektedir.

Yazara göre Kurbanî, düğünlerde, toylarda bir çeşit müzisyenlik yapan ve fikrî, felsefî, ictimai, dinî meselelere dokunmayan "toy âşığı" değil, aksine o, derin fikrî ve felsefî birikime sahip, Arapça ve Farsça bilen aydın bir şairdir.

Bütün bu hükümlere rağmen, Kurbanî ile ilgili tartışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Kurbanî hakkındaki en erken yazılı kaynakların XVIII. yüzyıla tarihlendiğini ve tezkirelerin klasik şairlere yer vermesi sebebiyle "el

şairleri" hakkında sağlıklı bilgi bulmanın güç olduğunu belirten Kazımov, XVI. yüzyılda yaşadığı kesinleşen Kurbanî'nin "el şairliği'nin ilk temsilcisi olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Adına destan tasnif edilen "Peri" ile olan aşkı dilden dile dolaşan ve Azerbaycan'da "Bönefşe" adlı şiiriyle meşhur olan Kurbanî'nin edebî kişiliği, ictimâî yönleri, Kazımov tarafından uzun bir incelemeyle verildikten sonra şiirleri tür ve şekil özelliklerine göre tasnif edilmektedir. 280 sayfalık eserin 36 sayfasında, Kurbanî; hayatı, sanatı ile değerlendirildikten sonra, 202. sayfaya kadar tesbit edilen şiirleri verilmekte geriye kalan kısım ise "Gayd ve İzahlar"a ayrılmaktadır. Bu kısımda şiirlerin varyantları ve diğer izahlar yer almaktadır. Kazımov şiirleri şu şekilde tasnif etmiştir: "Geraylılar", "Goşmalar", "Muhtelif Şerhlerden Natamam Parçalar", "Tecnisler", "Gıfılbendler", "Değişmeler", "Divanîler", "Kıt'alar", "Bayatılar", "Cehanname".

Kazımov'un bu değerli eseri, Azerbaycan Elmler Akademisi ile Milli Folklor dergisi arasındaki yayın mübadelesi yoluyla elde edilmiş ve bu satırların yazarının katkılarıyla Alpaslan Yücel tarafından bitirme tezi olarak Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır.

Kazımov, Kurbanî hakkında Azerbaycan'da yapılan çalışmaların büyük bir bölümünü eserinde zikretmektedir. Türkiye'de Kurbanî hakkında yapılan önemli çalışma Ehliman Ahundov'un eserinin Türkiye Türkçesine kazandırılmasıdır. Bunun dışında Güney Azerbaycan'da da Kurbanî hakkında yayın yapılmıştır. Okuyucuya bir fikir vermesi için

bu yayınlardan yaptığımız seçme ile ortaya çıkan bibliyografyayı veriyorum.

NOTLAR

1. E. Ahundov-M.H. Tehmasib, "Azerbaycan Destanları" 1. Cilt, Bakü 1965. (Eser, 1965-1968 yılları arasında 5 cilt yayınlanmıştır)
2. Ahundov, E.-T. Ferzeliyev-İ. Abbasov, "Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri" Bakü 1983. (Bu kitap, Prof. Dr. Saim Sakaoglu-Yrd. Doç. Dr. Ali Berat Alptekin-Yrd. Doç. Dr. Esma Şimşek tarafından 1985 yılında Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır. Kurbanî hakkındaki en sağlıklı bilgiler Türkiye okuyucusuna ilk defa bu kitapla ulaştırılmıştır. Kitabın ilk maddesi Kurbanî'dir ve koşma ve geraylılarından büyük bir bölümü yer almaktadır.)
3. Araslı, H. "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi", Bakü 1943.
4. Araslı, H. "Aşık Yaratıcılığı", Bakü 1960.
5. Araslı, H. "Sayat Nova", Bakü 1963.
6. Dadaşzade, A. "Kurbanî, Bakü 1972.
7. Efendiye, O. "Azerbaidjanskoe Gosudars-tvo Sefevidov", Bakü 1981.
8. Heyet, Dr. Cevat, "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" Tahran 1367 (Eser, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde aynı adla ve kiril harfleriyle basılmıştır. Bakü 1990)
9. İbrahimov, M. "Aşık Poeziyasında Realizm", Bakü 1966.
10. Mümtaz, Salman, "Gızıl Şerg" Jurn. 1923, Nu:2-3.
11. Mümtaz, Salman, "El Şairleri", Bakü 1927.
12. Paşayev, Sednik, "Azerbaycan Müellifleri", 6 iyul 1984, Nu:54.
13. San'an, M. Sadık, "Azerbaycan Saz Şairleri" AYB 1,2(Şubat 1932), s.55-56.
14. Tehmasib, M.H. "Azerbaycan Halk Destanları (Orta Esrlr)" Bakü 1972.
15. Yücel, Alpaslan, "Kurbanî", Ankara 1993(Gazi Üni. Fen-Ed.Fak. Basılmamış lisans Tezi) Bu çalışma, Kazımov'un eserinin Türkiye Türkçesine aktarılması, sözlük ve indeks ilavesiyle ortaya konulmuştur.